

صلى الله عليه وسلم

مدیریت تحصیلات تکمیلی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات فارسی

**بررسی تطبیقی شیوه‌های کاربرد آیات و احادیث در سه اثر: تاریخ بیهقی،
تاریخ جهانگشای جوینی و نقشه‌المصدور**

استاد راهنما:

دکتر محمد میر

استاد مشاور:

دکتر محمد مجوزی

نگارش:

فاطمه علیخانی ثانی ابدال آبادی

بهمن ۹۳

چکیده:

آیات و احادیث در تبیین اندیشه‌های شاعران و نویسندگان آثار ادبی نقش بسزایی داشته و بنا به دریافت‌ها و مقاصد صاحبان اثر، این منابع لایزال دینی در هر دوره‌ای از زبان و ادبیات فارسی در بیان مقصودی خاص مورد استفاده قرار گرفته‌اند. سه اثر مهم تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی و نفثه‌المصدور از برجسته‌ترین کتب تاریخی- ادبی هستند که کاربرد آیات و احادیث یکی از خصیصه‌های مهم نثر دوره نویسندگان کتب مذکور می‌باشد. در این پژوهش به شیوه توصیفی- تحلیلی، به بررسی تطبیقی شیوه‌های کاربرد آیات و احادیث- قالب‌های کاربردی، هدف‌های ذوقی- انگیزشی و تأثیرپذیری- در سه کتاب مزبور پرداخته و تلاش می‌گردد تفاوت‌های لفظی و معنایی که در انواع کاربرد آیات و احادیث، با توجه به اوضاع سیاسی- اجتماعی، مورد توجه نویسندگان کتب بوده، بیان شود. شیوه جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش به روش اسنادی و کتابخانه‌ای بوده و یافته‌ها بیانگر آن است که آیات و احادیث هم از لحاظ قالب و هم هدف‌های ذوقی- انگیزشی، در کتب یاد شده، مورد استفاده قرار گرفته است و از بین سه اثر مورد پژوهش، تاریخ جهانگشای جوینی در زمینه استفاده از هر دو شیوه، متناسب با مفهوم مورد نظر نویسنده، موفق‌تر بوده است.

کلمات کلیدی: آیات و احادیث، تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی، نفثه‌المصدور.

تقدیم به:

پدرم که عالمانه به من آموخت تا چگونه در عرصه زندگی، ایستادگی را تجربه نمایم.

مقدس‌ترین واژه با لغت نامه دلم، مادر مهربانم که زندگی مرا بیون مهر و عطف آن می‌دانم، نه می‌توانم موباش را که در راه عزت من سفید شد، سیاه

کنم و نه برای دستهای پینه بسته اش که ثمره تلاش برای افتخار من است، مرهبی دارم. پس توفیقم ده که هر لحظه سکر کزارش باشم و ثانیه های عمرم را در

عصای دست بودنش بگذرانم.

به همسفران مهربان زندگیم برادران و خواهران نازنینم که با هم آغاز کردیم، در کنار هم آموختیم و به امید هم به آینده چشم می‌دوزیم. قلمم لب‌بیز از عشق

به شماست و خوشبختی تان منتهای آرزویم.

تقدیر و تشکر:

تختین پاس و ستایش از آن خداوندی است که بنده کوچکش را در دیامی بیکران اندیشه، قهره‌ای ساخت تا وسعت آن را از دریچه اندیشه‌های ناب آموزگارانی بزرگ به‌عاشائیند. لذا اکنون که در سایه سار بنده نوازی‌هایش پایان نامه حاضر به انجام رسیده است، بر خود لازم می‌دانم تا مراتب پاس را از بزرگوارانی به جا آورم که اگر دست یاریکشان نبود، هرگز این پایان نامه به انجام نمی‌رسید.

پاسگذار کفانی، ستم که سر آغاز تولد من هستند. از یکی زاده می‌شوم و از دیگری جاودانه. مادری که تار مویی از او پهای من سیاه‌نمده و اسادی که سپیدی را بر تخته سیاه زندگیم نگاشت.

از استاد کریم جناب آقای دکتر محمد میر سیار پاسگذارم چرا که بدون راهنمایی‌های ایشان تأمین این پایان نامه بسیار مشکل می‌نمود.

از استاد جندم جناب آقای دکتر محمد مجوزی که در کمال سعادت با حسن خلق و فروتنی، از بیج گلی در این عرصه بر من درخ نمود که کمال تشکر را دارم.

از استاد فرزانه جناب آقای دکتر احمد سنجلی که زحمت داوری این پایان نامه را بر عهده داشتند و همچنین از جناب آقایان دکتر حیدر علی دهمرده و دکتر علیرضا محمودی که در این مقطع بهر ایمان کردند کمال تشکر و قدردانی را دارم.

از دوستان عزیزم علیمه جلورو، سارا سالار پور، سمیرا قاسمی، فریبا واعظی، سمیرا آزادی، ناهید بلوچ، لیلیا مجیدی زاده که بامادشان، بجنودی از محبت بر لبانم می‌نشیند. دوستانی که بیج حساری که‌های وجودشان را از من دور نمی‌سازد.

در انتها تشکر میکنم از تمامی دوستان و عزیزانی که در طول تحصیل به‌مواره حضورشان بامد آراش دلم بود.

فهرست عناوین

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه و کلیات

- ۱-۱- مقدمه: ۱
- ۱-۲- بیان مسئله: ۲
- ۱-۳- فرضیه‌های تحقیق ۳
- ۱-۴- سابقه و ضرورت تحقیق ۳
- ۱-۵- اهداف تحقیق ۵
- ۱-۶- کاربردهای تحقیق ۵
- ۱-۷- روش تحقیق ۵

فصل دوم: مفاهیم و تعاریف

- ۲-۱- پیشینه ورود قرآن و حدیث در ادب فارسی ۷
- ۲-۲- علل تأثیرپذیری ادبیات فارسی از آیات و احادیث ۱۰
- ۲-۳- لزوم دانستن قرآن و حدیث برای تحقیق در آثار ادبی ۱۲
- ۲-۳-۱- ادبیات قرآن ۱۳
- ۲-۳-۲- اعجاز بلاغی قرآن ۱۴
- ۲-۳-۳- ساختار معناشناسی قرآن ۱۵
- ۲-۳-۳-۱- چندمعنایی در قرآن ۱۶
- ۲-۳-۳-۲- تناقض ظاهری ۱۶
- ۲-۴- معرفی کتب موجود در زمینه تأثیر آیات و احادیث در ادب فارسی ۱۷
- ۲-۵- قالب‌های مورد بررسی ۱۸
- ۲-۵-۱- قالب‌های کاربردی و رایج در هر دوره ۱۸
- ۲-۵-۱-۱- کیفیت ارتباط لفظی آیات و احادیث ۱۹
- ۲-۵-۱-۱-۱- پیوستن آیه و حدیث به نثر بی‌هیچ فاصله ۱۹
- ۲-۵-۱-۱-۲- پیوستن آیه و حدیث به نثر با (که) موصوله ۱۹
- ۲-۵-۱-۱-۳- پیوستن آیه و حدیث به نثر فارسی به طریق ترکیب اضافی ۲۰
- ۲-۵-۱-۱-۴- پیوستن آیه و حدیث به نثر به صورت نقل قول ۲۰
- ۲-۵-۱-۲- کیفیت ارتباط معنوی آیات و احادیث ۲۰
- ۲-۵-۱-۲-۱- تکمیل و متمیم ۲۱
- ۲-۵-۱-۲-۲- تشبیه و تمثیل، ارسال‌المثل یا مثل ۲۱
- ۲-۵-۱-۲-۳- توصیف یا تشریح معنی قبل ۲۲
- ۲-۵-۱-۲-۴- تنظیر یا تأکید و تأیید معنی قبل ۲۲
- ۲-۵-۱-۳- نقل تمام یا قسمتی از آیات و احادیث ۲۳
- ۲-۵-۱-۳-۱- نقل و اقتباس قسمتی از آیه یا حدیث ۲۳
- ۲-۵-۱-۳-۲- نقل یک یا چند کلمه از آیه یا حدیث ۲۳
- ۲-۵-۱-۳-۳- نقل تمام آیه ۲۳
- ۲-۵-۱-۳-۴- طریق حل معانی آیات و احادیث ۲۳

۲۴ گونه‌های اثرپذیری نویسندگان از آیات و احادیث	۲-۵-۲
۲۴ اثرپذیری واژگانی	۲-۵-۲-۱
۲۵ وام‌گیری	۲-۵-۲-۱-۱
۲۵ ترجمه	۲-۵-۲-۱-۲
۲۵ برآیند سازی	۲-۵-۲-۱-۳
۲۶ اسماء و صفات خداوند	۲-۵-۲-۱-۳-۱
۲۶ ترکیب آن‌ها	۲-۵-۲-۱-۳-۲
۲۶ اصطلاحات اسلامی	۲-۵-۲-۱-۳-۳
۲۷ گزاره‌ای	۲-۵-۲-۲
۲۷ اقتباس و تضمین	۲-۵-۲-۲-۱
۲۷ تبیین و توضیح	۲-۵-۲-۲-۱-۱
۲۸ تعلیل و توجیه	۲-۵-۲-۲-۱-۲
۲۸ استناد و استشهاد	۲-۵-۲-۲-۱-۳
۲۸ تبرک و تیمن	۲-۵-۲-۲-۱-۴
۲۹ تزیین و تجمیل	۲-۵-۲-۲-۱-۵
۲۹ اخلاقی	۲-۵-۲-۲-۱-۶
۲۹ سیاسی	۲-۵-۲-۲-۱-۷
۳۰ نکته‌پردازی	۲-۵-۲-۲-۱-۸
۳۰ تکریم و تحقیر	۲-۵-۲-۲-۱-۹
۳۰ هشدار و انذار	۲-۵-۲-۲-۱-۱۰
۳۱ حل	۲-۵-۲-۲-۲
۳۱ اثرپذیری گزارشی	۲-۵-۲-۳
۳۱ ترجمه	۲-۵-۲-۳-۱
۳۲ تفسیر	۲-۵-۲-۳-۲
۳۲ اثرپذیری الهامی - بنیادی	۲-۵-۲-۴
۳۲ اثرپذیری تلمیحی	۲-۵-۲-۵
۳۲ اثرپذیری تأویلی	۲-۵-۲-۶
۳۳ اثرپذیری تطبیقی	۲-۵-۲-۷
۳۳ اثرپذیری تصویری	۲-۵-۲-۸
۳۴ ساختاری - سبکی	۲-۵-۲-۹
۳۴ شیوه‌ای	۲-۵-۲-۱۰
۳۵ چند سویه	۲-۵-۲-۱۱
۳۵ تاریخ جهانگشای جوینی و نفثه‌المصدر	۲-۶-۲۵
۳۵ تاریخ بیهقی	۲-۶-۲۵
۳۶ سبک نگارش تاریخ بیهقی	۲-۶-۱-۱
۳۷ اهمیت تاریخی تاریخ بیهقی	۲-۶-۱-۲
۳۹ اهمیت ادبی تاریخ بیهقی	۲-۶-۱-۳

- ۴۰ تاریخ جهانگشای جوینی ۲-۶-۲
- ۴۲ سبک نگارش تاریخ جهانگشای جوینی ۲-۶-۲-۱
- ۴۳ اهمیت تاریخی تاریخ جهانگشا ۲-۶-۲-۲
- ۴۴ اهمیت ادبی تاریخ جهانگشا ۲-۶-۲-۳
- ۴۶ نفثه‌المصدر ۲-۶-۳
- ۴۷ سبک نگارش نفثه‌المصدر ۲-۶-۳-۱
- ۴۸ اهمیت تاریخی نفثه‌المصدر ۲-۶-۳-۲
- ۴۸ اهمیت ادبی نفثه‌المصدر ۲-۶-۳-۳

فصل سوم: بررسی شیوه‌های کاربرد آیات و احادیث در سه اثر

- ۵۱ بررسی کاربرد آیات و احادیث در تاریخ بیهقی ۳-۱
- ۵۱ ۱-۱-۳- قالب‌های کاربردی و رایج در هر دوره ۳-۱-۱
- ۵۱ ۱-۱-۱-۳- کیفیت ارتباط لفظی آیات و احادیث ۳-۱-۱-۱
- ۵۱ ۱-۱-۱-۳- پیوستن آیات به نثر بی‌هیچ فاصله ۳-۱-۱-۱-۱
- ۵۴ ۱-۱-۱-۳- پیوستن آیه و حدیث به نثر با (که) موصوله ۳-۱-۱-۱-۲
- ۵۵ ۱-۱-۱-۳- پیوستن آیه و حدیث به نثر به صورت نقل قول ۳-۱-۱-۱-۳
- ۵۶ ۱-۱-۳- کیفیت ارتباط معنوی آیات و احادیث ۳-۱-۱-۲
- ۵۶ ۱-۲-۱- تشبیه و تمثیل، ارسال‌المثل یا مثل ۳-۱-۱-۲-۱
- ۵۷ ۱-۲-۲- توصیف یا تشریح معنی قبل ۳-۱-۱-۲-۲
- ۵۸ ۱-۲-۳- تنظیر یا تأکید و تأیید معنی قبل ۳-۱-۱-۲-۳
- ۵۸ ۱-۳-۱-۱-۳- نقل تمام یا قسمتی از آیات و احادیث ۳-۱-۱-۳-۱
- ۵۸ ۱-۳-۱-۱-۳- نقل یک یا چند کلمه از آیه یا حدیث ۳-۱-۱-۳-۱-۱
- ۵۹ ۱-۳-۱-۲- اثرپذیری‌ها ۳-۱-۱-۲-۱
- ۵۹ ۱-۳-۱-۲- اثرپذیری واژگانی ۳-۱-۱-۲-۲
- ۶۰ ۱-۳-۱-۲-۲- اثرپذیری گزاره‌ای ۳-۱-۱-۲-۲-۲
- ۶۰ ۱-۳-۱-۲-۲- تبیین و توضیح ۳-۱-۱-۲-۲-۱
- ۶۰ ۱-۳-۱-۲-۲- استشهاد و استناد ۳-۱-۱-۲-۲-۲
- ۶۱ ۱-۳-۱-۲-۲- تبرک و تیمن ۳-۱-۱-۲-۲-۳
- ۶۱ ۱-۳-۱-۲-۲- کاربرد اخلاقی ۳-۱-۱-۲-۲-۴
- ۶۳ ۱-۳-۱-۲-۲- کاربرد سیاسی ۳-۱-۱-۲-۲-۵
- ۶۴ ۱-۳-۱-۲-۳- اثرپذیری تأویلی ۳-۱-۱-۲-۳
- ۶۶ ۱-۳-۱-۲-۴- اثرپذیری تطبیقی ۳-۱-۱-۲-۴
- ۶۶ ۱-۳-۱-۲-۴-۱- تعلیق ۳-۱-۱-۲-۴-۱
- ۶۹ ۱-۳-۱-۲-۴-۲- تقدیرگرایی ۳-۱-۱-۲-۴-۲
- ۷۰ ۱-۳-۱-۲-۵- اثرپذیری تصویری ۳-۱-۱-۲-۵
- ۷۰ ۱-۳-۲- بررسی کاربرد آیات و احادیث در تاریخ جهانگشای جوینی ۳-۲
- ۷۰ ۱-۳-۲-۱- قالب‌های کاربردی و رایج در هر دوره ۳-۲-۱
- ۷۰ ۱-۳-۲-۱-۱- کیفیت ارتباط لفظی آیات و احادیث ۳-۲-۱-۱

- ۱-۱-۱-۲-۳ پیوستن آیات به نثر بی هیچ فاصله ۷۰
- ۱-۱-۲-۳ پیوستن آیه و حدیث به نثر با (که) موصوله ۷۳
- ۱-۱-۲-۳ پیوستن آیه و حدیث به نثر فارسی به طریق ترکیب اضافی ۷۴
- ۱-۱-۲-۳ پیوستن آیه و حدیث به نثر به صورت نقل قول ۷۶
- ۱-۲-۳ کیفیت ارتباط معنوی آیات و احادیث ۷۸
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تکمیل و تکمیل ۷۸
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تشبیه و تمثیل، ارسال المثل یا مثل ۷۹
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ توصیف یا تشریح معنی قبل ۸۰
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تنظیر یا تأکید و تأیید معنی قبل ۸۱
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ نقل تمام یا قسمتی از آیات و احادیث ۸۲
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ نقل و اقتباس قسمتی از آیه یا حدیث ۸۲
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ نقل یک یا چند کلمه از آیه یا حدیث ۸۳
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ نقل تمام آیه ۸۴
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری ها ۸۴
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری واژگانی ۸۴
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری گزاره‌ای ۸۵
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تبیین و توضیح ۸۵
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تعلیل و توجیه ۸۷
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ استناد و استشهاد ۸۸
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تبرک و تیمن ۸۹
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اخلاقی ۸۹
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ نکته پردازی ۹۱
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تکریم و تحقیر ۹۲
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ هشدار و انذار ۹۲
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری گزارشی ۹۳
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ ترجمه ۹۳
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تفسیر ۹۳
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری تأویلی ۹۴
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری تطبیقی ۹۶
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تعلیق ۹۶
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تقدیرگرایی ۹۸
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ تحلیل شخصیت ۹۹
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری تصویری ۱۰۰
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری شیوه‌ای ۱۰۱
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ اثرپذیری چند سویه ۱۰۲
- ۱-۲-۳-۱-۲-۳ بررسی کاربرد آیات و احادیث در نفثه‌المصدر ۱۰۳
- ۱-۳-۳-۱-۲-۳ قالب‌های کاربردی و رایج در هر دوره ۱۰۳

- ۱-۱-۳- کیفیت ارتباط لفظی آیات و احادیث ۱۰۳
- ۱-۱-۳- پیوستن آیات به نثر بی‌هیچ فاصله ۱۰۳
- ۱-۱-۳- پیوستن آیه و حدیث به نثر با (که) موصوله ۱۰۵
- ۱-۱-۳- پیوستن آیه و حدیث به نثر فارسی به طریق ترکیب اضافی ۱۰۶
- ۱-۱-۳- پیوستن آیه و حدیث به نثر به صورت نقل قول ۱۰۷
- ۱-۲-۳- کیفیت ارتباط معنوی آیات و احادیث ۱۰۷
- ۱-۲-۳- تکمیل و تتمیم ۱۰۷
- ۱-۲-۳- تشبیه و تمثیل، ارسال‌المثل یا مثل ۱۰۸
- ۱-۲-۳- توصیف یا تشریح معنی قبل ۱۰۹
- ۱-۲-۳- تنظیر یا تأکید و تأیید معنی قبل ۱۱۰
- ۱-۳-۳- نقل تمام یا قسمتی از آیات و احادیث ۱۱۱
- ۱-۳-۳- نقل و اقتباس قسمتی از آیه یا حدیث ۱۱۱
- ۱-۳-۳- نقل یک یا چند کلمه از آیه یا حدیث ۱۱۲
- ۱-۳-۳- اثرپذیری‌ها ۱۱۲
- ۱-۲-۳- اثرپذیری واژگانی ۱۱۲
- ۱-۲-۳- اثرپذیری گزاره‌ای ۱۱۳
- ۱-۲-۳- تبیین و توضیح ۱۱۳
- ۱-۲-۳- تعلیل و توجیه ۱۱۵
- ۱-۲-۳- استناد و استشهاد ۱۱۵
- ۱-۲-۳- اخلاقی ۱۱۶
- ۱-۲-۳- نکته پردازى ۱۱۷
- ۱-۲-۳- هشدار و انذار ۱۱۸
- ۱-۲-۳- اثرپذیری گزارشی ۱۱۹
- ۱-۳-۲- ترجمه ۱۱۹
- ۱-۳-۲- اثرپذیری تلمیحی ۱۲۰
- ۱-۳-۲- اثرپذیری تأویلی ۱۲۱
- ۱-۳-۲- اثرپذیری تطبیقی ۱۲۲
- ۱-۳-۲- تعلیق ۱۲۲
- ۱-۳-۲- تقدیرگرایی ۱۲۳
- ۱-۳-۲- اثرپذیری تصویری ۱۲۳

فصل چهارم: مقایسه و تطبیق شیوه‌های کاربرد آیات و احادیث در سه اثر

- ۱-۴- مقایسه تطبیقی دو شیوه کاربرد آیات و احادیث در سه کتاب تاریخ بیهقی و ۱۲۵
- ۱-۴- قالب‌های کاربردی و رایج در هر دوره ۱۲۵
- ۱-۴- کیفیت ارتباط لفظی آیات و احادیث ۱۲۵
- ۱-۴- پیوستن آیات به نثر بی‌هیچ فاصله ۱۲۵
- ۱-۴- پیوستن آیه و حدیث به نثر با (که) موصوله ۱۲۶
- ۱-۴- پیوستن آیه و حدیث به نثر فارسی به طریق ترکیب اضافی ۱۲۷

۱۲۷.....	۴-۱-۱-۱-۱ پیوستن آیه و حدیث به نثر به صورت نقل قول
۱۲۸.....	۴-۱-۱-۲ کیفیت ارتباط معنوی آیات و احادیث
۱۲۸.....	۴-۱-۱-۲-۱-۱-۱ تکمیل و تکمیل
۱۲۸.....	۴-۱-۱-۲-۲ تشبیه و تمثیل، ارسال المثل یا مَثَل
۱۲۹.....	۴-۱-۱-۲-۳ توصیف یا تشریح معنی قبل
۱۲۹.....	۴-۱-۱-۲-۴ تنظیر یا تأکید و تأیید معنی قبل
۱۳۰.....	۴-۱-۱-۳ نقل تمام یا قسمتی از آیات و احادیث
۱۳۰.....	۴-۱-۱-۳-۱ نقل و اقتباس قسمتی از آیه یا حدیث
۱۳۰.....	۴-۱-۱-۳-۲ نقل یک یا چند کلمه از آیه یا حدیث
۱۳۱.....	۴-۱-۱-۳-۳ نقل تمام آیه
۱۳۱.....	۴-۱-۲-۱ اثرپذیری‌ها
۱۳۱.....	۴-۱-۲-۱-۱ اثرپذیری واژگانی
۱۳۲.....	۴-۱-۲-۲ اثرپذیری گزاره‌ای
۱۳۴.....	۴-۱-۲-۳ اثرپذیری گزارشی
۱۳۴.....	۴-۱-۲-۴ اثرپذیری تلمیحی
۱۳۴.....	۴-۱-۲-۵ اثرپذیری تأویلی
۱۳۵.....	۴-۱-۲-۶ اثرپذیری تطبیقی
۱۳۶.....	۴-۱-۲-۷ اثرپذیری تصویری
۱۳۶.....	۴-۱-۲-۸ اثرپذیری شیوه‌ای
۱۳۷.....	۴-۱-۲-۹ اثرپذیری چند سویه
۱۳۹.....	نتیجه‌گیری
۱۴۲.....	یادداشت‌ها
۱۴۹.....	منابع

فهرست جداول

صفحه	عنوان
۱۲۶.....	جدول ۱-۴
۱۲۶.....	جدول ۲-۴
۱۲۷.....	جدول ۳-۴
۱۲۸.....	جدول ۴-۴
۱۲۸.....	جدول ۵-۴
۱۲۹.....	جدول ۶-۴
۱۲۹.....	جدول ۷-۴
۱۳۰.....	جدول ۸-۴
۱۳۰.....	جدول ۹-۴
۱۳۱.....	جدول ۱۰-۴
۱۳۱.....	جدول ۱۱-۴
۱۳۲.....	جدول ۱۲-۴

۱۳۳.....	جدول ۴-۱۳.....
۱۳۴.....	جدول ۴-۱۴.....
۱۳۵.....	جدول ۴-۱۵.....
۱۳۵.....	جدول ۴-۱۶.....
۱۳۵.....	جدول ۴-۱۷.....
۱۳۶.....	جدول ۴-۱۸.....
۱۳۷.....	جدول ۴-۱۹.....
۱۳۷.....	جدول ۴-۲۰.....

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۱۳۸.....	نمودار ۴-۱.....
۱۳۸.....	نمودار ۴-۲.....

فصل اول:

مقدمه و کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه:

زبان و ادب فارسی، در طول زمان، چنان با فکر و فرهنگ قرآنی و حدیثی پیوندی مبارک یافته است که برای پژوهشگری که امروزه درباره ادب فارسی به کند و کاو می‌پردازد، چاره‌ای جز شناخت آموزه‌ها و آموزه‌های قرآنی و حدیثی باقی نمی‌ماند (حسین‌پور، ۱۳۸۴: ۶۷). آیات و احادیث، در تبیین اندیشه‌های شاعران و نویسندگان آثار ادبی نقش بسزایی داشته و بنا به دریافت‌ها و مقاصد صاحبان اثر، این منابع لایزال دینی در هر دوره‌ای از زبان و ادبیات فارسی در بیان مقصودی خاص، مورد استفاده قرار گرفته‌اند. همچنین تأثیر قرآن را به‌عنوان یک فرهنگ، بر زبان و ادب پارسی دانسته‌اند، که «تأثیر قرآن بر ادبیات فارسی، همانند تأثیر سنایی، سعدی و خواجه بر حافظ نیست. این تأثیرگذاری، در محدوده تلمیحات و تضمینات و... خلاصه نمی‌شود، بلکه بسیار ژرف و گسترده است» (علوی‌نژاد، ۱۳۷۴: ۲۵۳). به دلیل آن که با دگرگونی‌های اجتماعی و عوامل آن به شدت پیوند دارد. «قالب‌های کاربردی و مرسوم هر دوره» (خطیبی، ۱۳۸۶: ۲۰۸-۱۹۷)، و «کاربردهایی با هدف‌های ذوقی-انگیزشی» (راشدمحصل، الف، ۱۳۸۶: ۶۶-۵۱)، دو شیوه شناخته شده در حوزه تأثیرپذیری ادبیات فارسی از آیات و احادیث، هستند.

سه اثر مهم تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی و نفثه‌المصدر از برجسته‌ترین کتب تاریخی-ادبی هستند که کاربرد آیات و احادیث یکی از خصیصه‌های مهم نثر کتب مذکور است. این متون نه تنها از کاربرد آیات و احادیث مستثنی نبوده بلکه به دلیل ریزبینی و دقت در جزییات نثر خود و مستندسازی در سیر تاریخ‌نویسی، کاربردهای متفاوتی از آیات و احادیث را راهکار خود قرار داده‌اند که سبب باورپذیری آن برای خوانندگان این اثر تاریخی-ادبی شده است.

۲-۱- بیان مسئله

اقتباس و بهره‌مندی از آیات و احادیث از مهم‌ترین مختصات نشر فنی به شمار می‌آید. این شیوه به تقلید از نثر عربی در نثر فارسی راه یافته و به صورت رکنی فنی و زینتی، در بیشتر اقسام نثر به کار رفته و در طی دو قرن شش و هفت در مسیر تحوّل و تکامل به نهایت تکلف و تصنع رسیده است (خطیبی، ۱۳۸۶: ۱۹۷). در کتاب «قرآن و حدیث در ادب فارسی» تأثیرپذیری از قرآن به دو گونه: الف) تأثیرپذیری معنوی در تکامل اخلاق و تعالی فرهنگ جامعه و ب) تأثیر صوری با دامنه‌ای گسترده در ادبیات، معرفی شده است (مرزبان‌راد، ۱۳۷۹: ۲)، همچنین باید اشاره کرد که: «کاربرد قرآن و حدیث در ادب فارسی محدودیت ندارد و نمی‌توان قالب‌های آن را به چند صنعت بدیعی محدود کرد» (راشدمحصل، الف، ۱۳۸۰: ۲۳).

در تمام متونی که به آیات و احادیث استناد کرده‌اند، می‌توان به دو شیوه شناخته شده: الف) استعمال آیه و حدیث به سبکی که در هر دوره مرسوم بوده (خطیبی، ۱۳۸۶: ۲۰۸-۱۹۷) و ب) هدف‌های ذوقی و انگیزشی نویسندگان اشاره کرد (راشدمحصل، الف، ۱۳۸۶: ۶۶-۵۱). در کاربرد سبکی-قالب‌های رایج در هر دوره- استفاده از آیات و احادیث تا اواخر قرن سوّم هجری به‌عنوان تأکید و تأیید به کار می‌رفته و از اواسط قرن پنجم و اوایل قرن ششم هجری، هم در جهت زینت و آرایش کلام و هم در بیان معنی و مفهوم سخن نویسندگان تأثیر بسزایی داشته است (خطیبی، ۱۳۸۶: ۹۸-۹۹). با توجه به آن چه بیان شد، در هر دوره تأثیرپذیری، متفاوت و در مواردی، هدف‌های ذوقی و انگیزشی در کاربرد آیات و احادیث، جزء ویژگی‌های سبکی شاعران و نویسندگان قرار گرفته است.

سه اثر مهمّ تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی و نقشه‌المصدر از برجسته‌ترین کتب تاریخی-ادبی هستند که کاربرد آیات و احادیث در آن‌ها با توجه به ملازمت نویسندگان با سلاطین غزنوی و مغول و آگاهی از وقایع سیاسی و... و بیان هدف‌های ذوقی-انگیزشی و پنهان‌کاری‌های

سیاسی آن‌ها در قالب شگردهای ادبی، یکی از ویژگی‌های مهم نثر دوره‌های کتب مذکور است. این تحقیق که شیوه‌های مرسوم سبکی - کیفیت ارتباط لفظی و معنوی آیات و احادیث - و هدف‌های ذوقی - انگیزشی و تأثیرپذیری معنادار نویسندگان، از کاربرد آیات و احادیث را در سه کتاب یادشده بررسی می‌نماید، در صدد پاسخ‌گویی به سؤالات ذیل خواهد بود:

- ۱- شیوه‌های مرسوم و ابتکاری کاربرد آیات و احادیث در تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی و نفثه‌المصدر چگونه و به چه میزان بوده است؟
- ۲- در کدام یک از این آثار، کاربرد همه جانبه آیات و احادیث در ایراد شگردهای بیانی نمود مؤثرتری دارد؟

۳-۱- فرضیه‌های تحقیق

- ۱- شیوه‌های مرسوم و ابتکاری کاربرد آیات و احادیث در سه اثر تاریخی - ادبی تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی و نفثه‌المصدر، از لحاظ کیفیت ارتباط لفظی، معنوی و اثرپذیری، با بسامد بسیار زیاد استفاده شده است.
- ۲- در تاریخ جهانگشای جوینی، استفاده همه جانبه از قرآن و حدیث در بیان مقصود نویسندگان با توجه به اوضاع ادبی - سیاسی زمان نسبت به دو اثر دیگر نمود مؤثرتری در انتقال مفاهیم دارد.

۴-۱- سابقه و ضرورت تحقیق

ادبیات فارسی، مجموعه‌ای گسترده از علوم و معارف اسلامی است. این گستردگی و جامعیت حتی در ادبیات عرب هم که با قرآن زبان مشترک دارد، یافت نمی‌شود. به همین دلیل معانی ادبیات فخیم فارسی بدون دریافت اشارات و تلمیحات قرآنی آن، قابل درک و استفاده نمی‌باشد. شاعران پارسی‌زبان به دلایل بسیاری از جمله مسائل اعتقادی و اجتماعی و تأثیرگذاری بهتر و بیشتر بر مخاطب خود، به مضامین قرآنی توجه ویژه داشته‌اند (شجاعی، ۱۳۹۰: ۵۲). در زمینه چگونگی کاربرد آیات و احادیث در سه اثر مورد بحث، پایان‌نامه یا مقاله‌ای به‌طور مستقل و جامع

انجام نشده است، ولی پژوهش‌های ذیل دربارهٔ این آثار انجام گرفته که می‌تواند مورد استفاده در این پژوهش قرار گیرد:

- خلیلی جهان‌تیغ، (۱۳۷۰) در پژوهشی با عنوان «شرح و تحلیل تاریخ جهانگشای عطاملک جوینی» به شرح و تحلیل بسیاری از ویژگی‌های تاریخ جهانگشای از جمله پاره‌ای از اختصاصات، صنایع لفظی و معنوی، شرح عبارات و جملات، ترجمه ابیات عربی، ترجمه آیات و احادیث و... پرداخته است.

- محاطی، (۱۳۸۲) در تحقیقی تحت عنوان «سنجش محتوایی تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای» به ریشه‌یابی قدرت‌ها و حوادث، اعتقاد به تقدیر و عبرت‌پذیری از وقایع، تدبیرها و سوء تدبیرهای شاهان، توصیف آداب و رسوم و جشن‌ها و اعیاد در تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی پرداخته است.

- یوسفی، (۱۳۸۲) در پژوهشی با موضوع «بررسی تطبیقی تاریخ بیهقی و تاریخ جهانگشای جوینی از دیدگاه ادبی» ویژگی‌های سبکی از کوچکترین جزء زبانی (صوت و واج) تا بزرگترین جزء آن - جمله - و همچنین صناعات ادبی مانند: موازنه، ترصیع، تلمیح، درج و تضمین، اقتباس و... و در نهایت به علم معانی و تقسیم‌بندی آن؛ ایجاز، اطناب و مساوات و ایراد مثال‌های متعددی در جهت تبیین این کاربردها را، در این آثار، مورد بررسی قرار داده است.

- خیری، (۱۳۸۸) در تحقیقی تحت عنوان «بررسی ویژگی‌های سبکی نفثه‌المصدر» ویژگی‌های سبکی را در سه سطح زبانی، ادبی و محتوایی مورد بررسی قرار داده است.

- خاتمی و عرب أف (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «مغول ستیزی عطاملک جوینی در تاریخ جهانگشای» به تحلیل شیوه‌های گوناگون مغول ستیزی عطاملک جوینی پرداخته است. نظر به این که هیچ یک از تحقیقات مذکور به جنبهٔ مورد بحث در این پژوهش - بررسی تطبیقی شیوه‌های

کاربرد آیات و احادیث در تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی و نفثه‌المصدر - نپرداخته‌اند، بنابراین ضرورت یک پژوهش ویژه و مستقل در این زمینه کاملاً آشکار است.

۵-۱- اهداف تحقیق

در این تحقیق اهداف ذیل دنبال شده‌است:

- ۱- نشان دادن چگونگی شیوه‌های مرسوم و ابتکاری کاربرد آیات و احادیث و میزان آن در سه اثر تاریخ بیهقی، تاریخ جهانگشای جوینی و نفثه‌المصدر.
- ۲- شناخت آثار و تبیین اثری که در کاربرد همه جانبه آیات و احادیث، با توجه به سبک ادبی زمان و اوضاع سیاسی، نمودی مؤثرتری داشته است.

۶-۱- کاربردهای تحقیق

پژوهش حاضر می‌تواند در موارد زیر کاربرد داشته باشد:

- ۱- گسترش حوزه پژوهش‌های ادبیات و علوم انسانی
- ۲- شناخت و درک بهتر سه اثر تاریخی - ادبی مورد بحث، با بررسی کاربرد آیات و احادیث (به عنوان یکی از شگردهای ادبی نویسندگان) به دلیل آن که ناگفتنی‌های متن را آشکار می‌کند.
- ۳- ترغیب دانشجویان و پژوهشگران برای تحقیق در این آثار و معرفی سایر شگردهای ادبی کتب مذکور.

۷-۱- روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ ماهیت و روش در شمار تحقیقات توصیفی - تحلیلی قرار می‌گیرد و تکیه‌گاه استدلالی محقق برای بیان و توجیه مسائل، ابتدا در فصل اول، مقدمه و کلیات تحقیق و در فصل دوم مباحث نظری ارائه شده‌است. در این تحقیق مانند هر تحقیق توصیفی دیگری محقق به مطالعه نمونه‌ها به شکلی که وجود دارد (در فصل سوم) می‌پردازد و آن‌ها را تحلیل و تشریح می‌نماید، سپس در فصل چهارم به مقایسه و نتیجه‌گیری پرداخته می‌شود.

فصل دوم:

مفاهیم و تعاریف

۱-۲- پیشینه ورود قرآن و حدیث در ادب فارسی

زبان فارسی آمیزه‌ای از نثر سلیس نیاکان پاک‌اندیش و سازندگان اسطوره‌های بیادماندنی در طی قرون و نثر با صلابت و استوار عربی می‌باشد. آن چه آشکار است «ادبیات فارسی گذشته و امروز ما، به شدت با ادبیات جهانی، به‌خصوص با ادبیات عرب بعد از اسلام گره خورده است»^(۱) (ایزدپناه، ۱۳۷۵: ۵۲). شعر فارسی از نظر تفکر و محتوا ادامه شعر پیش از اسلام است و از نظر قالب و صورت به خط عربی و متأثر از زبان و عروض ادبی است (زرین کوب، ۱۳۷۱: ۲).

تاریخ ادبیات نشان می‌دهد که هر چه زمان گذشته است، نفوذ معنوی قرآن کریم در ادبیات مردم مسلمان بیشتر شده است. مقصود این است که در صدر اسلام یعنی قرن اول و دوم، ادبیات عرب آن مقداری که قرآن باید جای خود را باز کند نکرده است، هر چه زمان می‌گذرد قرآن بیشتر آن‌ها را تحت نفوذ قرار می‌دهد.

این که قرآن به‌عنوان یک کتاب کاملاً ادبی، الگویی موفق و نمونه‌اعلای تأثیرگذاری بر مخاطب است، به دلیل آن است که «ادب اسلامی از حیث مواد، از حیث زبان، از حیث زمان و از حیث مکان، تنوع کم نظیری عرضه می‌دارد، از حیث مواد، حتی گاه جامع اضداد به نظر می‌آید. ادبی است که یک‌جا آکنده از جزم و یقین و یک‌جا آکنده از شک و حیرت، یک‌جا سرشار از زهد و پارسایی است و یک‌جا سرشار از لذت، گاه در صنعت و تکلف غرق می‌شود و گاه در سادگی و بی‌پیرایگی... و از لحاظ زبان اگر چه مهم‌ترین شاهکارهای آن تعلق به عربی و فارسی دارد، در ترکی و اردو نیز، آثار ارزنده‌ای به وجود آورده است. به علاوه زبان‌های دیگر هم مثل بربری، سواحلی، سومالی، البانی، ازبکی، کردی، بلوچی، پشتو، سندی، گجراتی، بنگالی، تامیلی نیز تحت تأثیر اسلام، آثار ادبی قابل توجه ابداع کرده‌اند» (زرین کوب، ۱۳۸۴: ۱۵۹). بررسی پیشینه جایگاه قرآن و